

FOLIA ONOMASTICA CROATICA 14 (2005)

UDK 811.162.3'373.21(091)

Izvorni znanstveni članak

Rukopis primljen 15. III. 2005.

Prihvaćen za tisak 23. V. 2005.

AMIR KAPETANOVIĆ

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Ulica Republike Austrije 16

HR-10000 Zagreb

akapetan@ihjj.hr

TOPONIMI U HRVATSKIM ”LUCIDARIMA”

U radu se navode, klasificiraju i analiziraju toponimi iz poznatih hrvatskih prijevoda *Lucidara*. U onomastičko-tekstološkoj raščlambi najviše je pozornosti posvećeno identifikaciji “tamnih” toponima, uočavanju veza s predlošcima i razlikama među različitim izvorima. Zapisi toponima u hrvatskim izvorima toga srednjovjekovnog teksta uspoređuju se sa zapisima u dvjema češkim inačicama (koje je objavio Č. Zíbrt) te sa stanjem u novijem kritičkom izdanju njemačkoga *Lucidarija* (Gottschall–Steer).

1. PRISTUP

1. *Lucidar* je u kasnom srednjem vijeku bio veoma popularno poučno štivo. Pokazuje to brojnost i rasprostranjenost prijevoda¹ toga djela na europske jezike, koji su se širili Europom u različitim redakcijama, u brojnim prijepisima i tiskanim izdanjima, među kojima ima i inkunabula². Razlikujemo dvije glavne matice europskih prijevoda: 1) latinski pisano teološko djelo *Elucidarium sive dialogus de summa totius christianae theologiae* Honorija Augustodunenskoga s početka XII. stoljeća; 2) njemački *Lucidarius* s konca XII. stoljeća, koji je kompilacija dijelova iz rečenoga Honorijeva, širem recepcijskom krugu prilagođenoga, latinskoga teološkoga djela i geografskih, astroloških, meteoroloških i drugih sadržaja preuzetih iz drugih knjiga (*Philosophia mundi* W. von Conchesa) ili uzetih iz djela koja se pripisuju Honoriju (*Imago mundi*, *Gemma animae*).

Riječ je, dakle, o srednjovjekovnom enciklopedijskom tipu priručnika ili zbirke znanja o svijetu, u kojoj se tumače pojavnosti iz kršćanske perspektive i bašti-

¹ Raširenost i specifičnosti europskih prijevoda i redakcija *Lucidara* koncem 19. stoljeća posebno i opširnijom studijom prikazao je K. Schorbach (Schorbach 1894). On je raščlanio i opisao prijevode *Lucidara* iz njemačke (danski, nizozemski, češki) i latinske matice (npr. francuski, talijanski, engleski, islandski, švedski).

² Kao primjer navedimo samo tri inkunabule: talijansko (1482), njemačko (1479), češko izdanje (1498) *Lucidara*.

njena antičkoga iskustva. U *Lucidaru* se zrcali "(...) peripatetička prirodna filozofija donekle reinterpretirana pomoću kršćanskog poimanja svijeta" (Dadić 1991: 141). U brojnim verzijama od XII. do XIX. stoljeća mijenjao se opseg i raspored sadržaja pojedinih dijelova toga djela. Tekstovi obiju rečenih matica oblikovani su kao razgovor između Učenika i Učitelja.

U hrvatskoj sredini prijevodi *Lucidara* zasvjedočeni su od XV. stoljeća. Među hrvatskim inačicama *Lucidara* postoje prijevodi iz dviju matica. Iz talijanskih prijevoda latinskoga Honorijeva djela potječu dvije redakcije: starija i kraća iz *Sienskoga zbornika* (*Sz*) te mlađa i dulja u prijepisu Gverina Tihica iz 1533. godine (*GT*). Druga skupina prijevoda nastaje na temelju čeških prijevoda njemačke kompilacije, a to su *Lucidari* iz *Žgombičeva* (*Žz*) i *Petrisova zbornika* (*Pz*). Iz XVII. stoljeća potječu glagoljski ulomci *Lucidara* iz rukopisa pašmanskoga benediktinca Bene Košćičića (*K*), koji se čuvaju u Arhivu HAZU (sign. IVa 80/35, f. 1–3 i 4v–6v). Na istom su mjestu pohranjeni latinični odlomci *Lucidara* (*L*) krčkoga podrijetla (sign. VII 117, 13 nepag. stranica), koji potječu iz prve polovine XIX. stoljeća. U Arhivu HAZU (sign. VII 116) čuvaju se i ostaci knjižice, najvjerojatnije krčkoga podrijetla, u kojoj je nekoć bio zapisan glagoljski prijepis Jurja Čeperića³ iz 1623, ali sačuvana je samo završna bilješka (*explicit*), na temelju koje znamo ime i prezime pisara i vrijeme nastanka prijepisa.

2. HRVATSKI PRIJEVODI *Lucidara* KAO IZVORI TOPONOMASTIČKE GRAĐE

2.1. I. Milčetić objavio je ćirilicom transliteracijom u 30. knjizi "Starina" (1902) tekst *Lucidara* iz *Žgombičeva zbornika*, a tekst iz *Petrisova zbornika* nije do danas objavljen⁴. S. Ivšić objavio je u 42. knjizi "Starina" (1949) prijepis Gverina Tihica latiničnom transkripcijom, a latiničnom transliteracijom A. Nazor objavila je tekst *Lucidara* iz *Sienskoga zbornika* u zborniku posvećenu Ivanu Dujčevu (2001).

2.2. *Lucidari* koji nastaju na temelju čeških prijevoda njemačke kompilacije obiluju toponomastičkom građom, a slabije su zastupljeni toponimi u odvjeku tekstova koji nastaju na temelju talijanskih prijevoda latinskoga Honorijeva *Elucidarija*. Malo je hrvatskih srednjovjekovnih izvora koji poput *Lucidara* sadržavaju brojne toponime za imenovanje mjesta iz čitava (tada poznatoga) svijeta. Međutim, bez obzira na njihovu važnost, u AR-u gotovo da i nema onomastičke građe iz hrvatskih prijevoda *Lucidara*. Tako na temelju podataka iz AR-a možemo zaključiti da je u nas *Europa* / *Evropa* potvrđena tek od XVII. stoljeća! Da su potvrde iz hrvatskih prijevoda *Lucidara* uzete u obzir, pomakle bi granicu

³ O njemu i njegovu *Lucidaru* v. P[etrović] (1993): 46.

⁴ U našem istraživanju poslužit ćemo se transkripcijom teksta izrađenom u okviru projekta *Hrvatski rječnik do Marulića i njegovih suvremenika* u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

potvrđenosti toga toponima u XV. stoljeće. Obrada građe i izrada prvih knjiga AR-a započela je bez ijedne inačice hrvatskoga *Lucidara*, što se vidi u prvotnom popisu izvora za izradu AR-a (koji je objavljen u VI. dijelu 1904–1910. i preslikan u zadnjem svesku), dakle nema ni *Lucidara* iz *Žz*, koji je objavio Ivan Milčetić 1902. godine.⁵ U dopunama toga izvora za AR⁶ navodi se Ivšićevo izdanje Tihiceva prijepisa. Nije jasno zašto nije uzeto u obzir, makar i naknadno, Milčetićevo izdanje *Lucidara* iz *Žz*. Neekscerptiranje onomastičke građe iz *Pz* i *Sz* možemo razumjeti jer *Lucidar* iz *Pz* nije do danas objavljen, a *Lucidar* u *Sienskom zborniku* bio je detektiran tek poslije 1975. godine (v. o tome Nazor 2001: 85), kad se zaključivao posljednji svezak AR-a.

2.3. Srednjovjekovnoj pisanoj baštini tekstološki ne možemo pristupiti kao novovjekovnim tekstovima jer je poznato kako je u srednjem vijeku važnije bilo prepisivanjem što više umnožiti i raširiti tekst, a manje su se prepisivači osvrta li na kritiku teksta. U takvim izvorima, osobito za predjele koji su srednjovjekovnom čovjeku bili dostupni samo pomoću mašte, često su iskrivljena imena, što može biti posljedak prevoditeljeva ili prepisivačeva pogrešna tumačenja predložka ili nepažljiva prenošenja imena. Kako se to odrazilo u hrvatskim prijevodima *Lucidara*, pokušat ćemo predočiti ovim prilogom.

3. IMENA (NE)NASELJENIH MJESTA

3.1. *Imena kontinenata*. Četiri hrvatska *Lucidara* iz druge polovine XV. i početka XVI. stoljeća (*Sz*, *Žz*, *Pz*, *GT*) poznaju samo tri kontinenta i imena za njih. To su: **Afrika** (*Pz afrika* 198r, *afrika/afrita!*, 2x201v; *Žz afrika* 14v, 17r; *Sz afrika* 53v; *GT Africha* 23a⁷), **Asija** (*Žz asiē* 2x14r, 14v; *Pz asiē* 3x198r, 198v; *Sz asiē* 53v) / **Azija** (*GT Asia* 23a)⁸, **Evropa** (*Pz evropa* 198r) / **Europa** (*Sz europa* 53v–54r; *GT Europa* 23a) / **Europija** (*Žz europiē* 14v, 2x16v; *Pz eudopiē!* 2x200v). U AR-u navode se za *Afriku* mlađe potvrde od XVI. stoljeća, za *Evropu* / *Europu* od XVII. stoljeća (oblik *Europija* u AR-u nije potvrđen), a za *Asiju* / *Aziju* / *Ažiju* navedene su potvrde od XIV. stoljeća. Zašto nema *Amerike* u tekstovima koji se prepisuju u vrijeme njezina otkrića, ne treba isključivo tražiti u starini predloža-

⁵ Latiničnom transkripcijom u odlomcima isti je tekst izdao V. Štefanić i njegovi suradnici, usp. *Hrvatska književnost srednjega vijeka, Od XII. do XVI. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, 1, Zora – Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 345–353.

⁶ *Popis knjiga naknadno ispisanih i upotrebljenih za Rječnik*, AR, dio XII (1952), predzadnji nepaginirani list.

⁷ U zagradi navodimo iz glagoljičkih izvora potvrde latiničnom transliteracijom, a iz latiničnih donosimo izvorne zapise. U navođenju potvrda iz *GT* oslanjamo se na Ivšićevu transkripciju, ali u zagradama navodimo izvorne zapise iz toga latiničnoga izvora. Ako se na jednoj stranici izvora nalazi nekoliko potvrda, navodimo i broj potvrda uz određenu stranicu izvora, npr. 2x, 3x...

⁸ Ivšić transkribira *Azija*, ali *s* u staroj hrvatskoj latinici može imati nekoliko vrijednosti: /s/, /š/, /z/, /ž/. Tako i u AR-u nalazimo oblike: *Asija* / *Azija* / *Ažija*.

ka s kojih oni nastaju.⁹ Poznato je da se u Europi do sredine XVI. stoljeća tiskaju atlasi i knjige koje prikazuju svijet s tri kontinenta.¹⁰ Samo uži krug ljudi tada su zanimala važna geografska otkrića, obrazovanu publiku više je privlačila antička kultura (usp. Delimo 1989: 469). I naši protestanti tiskaju kartu svijeta s tri kontinentima u latiničnom izdanju knjige *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko* (1564?), što je jedan od posljednjih njihovih tiskarskih pothvata.¹¹

3.2. *Imena zemalja, pokrajina i područja.* Ova je skupina imena najbrojnija. Najviše ih je navedeno u Učiteljevu odgovoru na 44. pitanje Učenika o Europi, i to samo u *Pz* i *Žz*. Najprije se spominju tri zemlje: **Skorija** (*Pz skorije* 200v; *Žz skorije* 16v), **Dacija** (*Pz dacie* 200v; *Žz dacie* 16v), **Armenija** (*Pz armenije* 200v; *Žz armenije* 16v). U izdanju njemačkoga *Lucidara* na tom su mjestu imena: *Sebicia*, *Mania*, *Dacia*, *Got(h)ia* i *Germania* (usp. Gottschall–Steer 1994: 32).¹² Toponim *Sebicia* protumačen je kao vjerojatna slovna pogreška od *Scythia* (usp. Gottschall–Steer 1994: 285).¹³ Ime *Mania* označuje zemlju *Alana*, a oni su kao i *Skiti* iranski stepski nomadi. Na Ptolomejevu zemljovidu veći dio Azije označen je kao *Scythia*. U prvotisku češkoga *Lucidara* (1498)¹⁴ nalazimo: "Sskocia, a Dacia a germania" (Zíbrt 1903: 55), a *Sskocia* je u Zíbrtovu izdanju protumačena kao Škotska (usp. Zíbrt 1903: 80). Ime *Skorija* iz *Pz* i *Žz* vjerojatno je iskrivljeni zapis toponima iz češkoga izvora. U AR-u nije potvrđeno *Skorija*, ali jest *Sko-cija* i *Škocija* za Škotsku (od XVI. stoljeća). Drugi toponim *Dacija*, kao ime negdašnje rimske provincije smještene uglavnom na današnjem prostoru Rumunjske, nije pretrpio intervencije brojnih prenositelja teksta od njemačke matice do hrvatskih rukopisa. U AR-u *Dacija* nije potvrđena.

Treće ime *Armenija* na tom mjestu u tekstu ne sadrži ni njemački *Lucidarius* ni češki prvotisak *Lucidara* (usp. Gottschall–Steer 1994: 32; Zíbrt 1903: 55). U hrvatskim je *Lucidarima* došlo do krive identifikacije: umjesto starorimskoga naziva *Germanija* za zemlje između Rajne i Odre te sjeverno od gornjega i srednjega Dunava navedena je *Armenija*, stara država u južnom dijelu Zakavkazja. Kako je do takve pogreške moglo doći, može se nagađati, a jedna od pretpostavki može

⁹ I. Milčetić tvrdi da je hrvatski *Lucidar* iz *Žz*, u kojem se ne spominje Amerika, prijevod iz veoma staroga rukopisa češkoga prijevoda (Milčetić 1897). Tekst sienskoga *Lucidara* iz sredine XV. stoljeća je "prijepis starijega prijevoda kojemu još treba odrediti predložak" (Nazor 2001: 86).

¹⁰ U prvoj polovini XVI. stoljeća još izlazi djelo J. Boemiusa *Zbirka različitih povijesti o tri dijela svijeta* (na primjer 1538. godine) "(...) kao da Amerika nije bila otkrivena četrdeset i šest godina ranije" (Delimo 1989: 469).

¹¹ Ta se karta može vidjeti u *Povijesti hrvatske književnosti* I. Frangeša (Frangeš 1987: 82).

¹² Navodi iz njemačkoga kritičkoga izdanja (1994) i Zíbrtova izdanja dviju čeških inačica (1903) *Lucidara* navode se onako kao što su u tim izdanjima zabilježeni, dakle, ne ispravljamo i ne transkribiramo te zapise.

¹³ Ni u staročeškim inačicama što ih je objavio Č. Zíbrt ni u hrvatskim *Lucidarima* XV. i XVI. stoljeća nema toponima *Got(h)ia*.

¹⁴ U *Fürstenberskom rukopisu* (usp. Zíbrt 1903: 54) nema ni toga ni druga dva navedena toponima (*Dacija*, *Armenija*).

biti da je u nekom posrednom tekstu zabilježena na tom mjestu *Almania*.

U istom se Učiteljevu odgovoru nastavlja niz imena zemalja. Niz u *Pz* sadrži manje imena (16) nego u *Žz* (23). Njemačko kritičko izdanje (Gottschall–Steer 1994: 32) ima *Švapsku* (*fwaben*), *Bavarsku* (*beiern*), *Sasku* (*sazhen*), *Tiringiju* (*dúringen*), *Dansku* (*denemarc*), *Friziju* (*friefen lant*), *Francusku* i *Franačku* (*kerlingen vnde frankin*), a češke i hrvatske inačice dodaju nova imena zemalja.¹⁵ U *Petrisovu zborniku* (200v) nalazimo: "I v toj strane leži z(e)mļa Biska, Bavorija i z(e)mļa Mišanska, Karmelska, Temarska, Stirska, Krańska, Ugrska, Hrvatska, Korutanska, Kraška, Lampartiska, Ulinska, Srbska, Grčka, Pelikarska." U *Žgombićevu zborniku* (16v): "V toj strane leži zemļa Franačka, Žvabska, Bavori, Sasi i zemļa Mišanska, Dirinska, Karmelitska, Termarska, Stirska, Krańska, Ulinska, Hrvacka, Korotanska, Kraška, Lampartska, Pečujska, Bečska, Češka, Moravska, Ugrska, Srbska, Grčka, Pelikaska."

Ispred niza imena dolazi imenica *zemlja* (isto i u češkim tekstovima), pa se može postaviti pitanje jesu li se nanizani pridjevi upotrebljavali bez apelativa *zemlja*, odnosno jesu li oni tada (svi) bili poimeničeni. Imenica je *zemlja* u *Žz* anteponirana rečenom nizu, pa se odnosi na cijeli, a ne samo na prvi član niza, pridjevski oblik *franačka* (*Žz franač'ka* 16v). I u češkim tekstovima na prvom je mjestu oblik *franački* (u njemačkom kritičkom izdanju *Franačka* je na kraju niza). Taj niz toponima u *Pz* započinje bez pridjeva *franački*. Još se na jednom mjestu u istom Učiteljevu odgovoru u *Žz* spominje **Franačka zemlja** (*Žz franačku zemlju* 17r), kad je trebalo objasniti kojom zemljom teče Rajna. U *Pz* na tom mjestu navodi se **Francija** (*Pz franciju* 201r), usp. češ. *Francie*, tal. *Francia*, lat. *Franconia*. U AR-u je pridjev *franački* (uz *zemlja*) potvrđen u izvorima od XVI. stoljeća, a *Francija* od XVIII. stoljeća.

Potvrde oblika **Žvabska** (*Žz žvabska* 16v) i **Biska** (*Pz biska* 200v) odgovaraju u njemačkom kritičkom izdanju toponimu *fwaben* i u češkim tekstovima zapisima oblika za negdašnje vojvodstvo: *Sfwablka* / *Sswabska*. Oba su hrvatska oblika neobična: prvi zbog ostvaraja inicijalne skupine *žv-* (moguće u hrv.), koji nije posljedak asimilacije suglasnika, a drugi zbog ostvaraja korijenskoga morfema *bi-* umjesto *švab-*, što se može objasniti jedino prepisivačevim nerazumijevanjem predloška. Među potvrđama pridjeva *švapski* u AR-u (mlađe potvrde od *Pz* i *Žz*) navedene su i mlađe potvrde za konverzije *Švapsko* i *Švapska*.

Toponomom **Bavorija** (*Pz bavori* 200v), odnosno **Bavori** (*Žz bavori* 16v), upućuje se na Bavarsku. Oblik *Bavori* prenesen je iz češkoga izvora, kao što po-

¹⁵ U *Fürstenberškom rukopisu* na tom je mjestu ova rečenica: "wte strane lezi zemye ffrankka, Sfwablka, Baworlka, Bafileyfka, Millenlka, Durynlka, Karmelitlka, Sfirilka, Temnarlka, Korymlka, Lampartlka, Rakuflka, Uherlka, Sedmyhralka, Morawlka, Czelka" (Zibrt 1903: 54), a u *Prvotisku* (1498): "Wte stranie leži zemie ffranska, Sswabska, Bawory, Elzeczka, Missenska, Durinska, Carwaczka, Temarska, Styraska, Trayska, Wlaska, Karlinska, Sedm hradow, Rakuska, Czeska, Vherska, Syrweyska, Rzeczka, agine zemie" (Zibrt 1903: 55).

kazuje prvotisak češkoga *Lucidara* (*Bawory*, usp. Zíbrt 1903: 55). Oblik *Bavorija* možemo smatrati jednom od mogućih hrvatskih prilagodbi (češki *Fürstenberški rukopis* ima *Baworlka*, a *beiern* nalazimo u njemačkom *Lucidaru*). Iza toponima *Bavori* u *Žz* navedeno je ime **Sasi** (*Žz sasi* 16v), što izostaje u *Pz*. Tom bi obliku korespondirao zapis *sazhen* u kritičkom izdanju staronjemačkoga *Lucidara* (Gottschall–Steer 1994: 32), a riječ je o Saksoniji ili Saskoj (njem. *Sachsen*). U AR-u nije potvrđen ni oblik *Sasi* ni oblik *Saska*. To je oblik etnika, a ne ojkonima, što možda možemo protumačiti kao što tumačimo Nmn. imenice *Hrvati* u starijim vrelima kao naziv za Hrvatsku (v. AR, s. v. *Hrvat*).

Niz se u obje inačice *Lucidara* prekida ponovnim uvođenjem apelativa *zemlja*, uz koji se najprije u oba izvora javlja pridjevski oblik **Mišanska** (*Pz mišan'ska* 200v; *Žz mišanska* 16v). U njemačkom *Lucidaru*, sudeći prema kritičkom izdanju, nema toponima koji bi korespondirao upotrebi toga pridjevskoga oblika uz imenicu *zemlja*, a u obje češke inačice nalazimo pridjev *mišenska* (*Miffenlka* / *Missenska*, usp. Zíbrt 1903: 54, 55). Može se nagađati, s obzirom na mjesto pridjeva u nizu (između Bavarske i Tiringije), kako je riječ o južnom ili jugozapadnom dijelu današnje Češke. Treba reći da u *Pz* i *Žz* u nizu izostaje pridjevski oblik *Balileylka* iz *Fürstenberškoga rukopisa* i oblik *Elzeczka* iz češkoga prvotiska. U 46. Učiteljevu odgovoru, u kojem se ne opisuje Europa nego Afrika, u *Pz* javlja se (uz *zemlja*) pridjevski oblik **Mišanska**, a u *Žz* na istom mjestu **Mišenska**. Očito je riječ o pogrešci, i to o pogrešnoj identifikaciji. Na tom mjestu u dvama staročeškim *Lucidarima* nalazimo *muřenínská země* (*murzenynlka zemye* / *Murzeninska zemie*), a to bi korespondiralo toponimu *Mohrenland*, odnosno *Moren lant* (prema Gottschall–Steer 1994: 35), dakle "crnačka zemlja", što je naziv za Etiopiju. Etiopija je nekoć označivala veći dio Afrike (v. Ptolemejev zemljovid svijeta) s pretežito crnačkim stanovništvom, nasuprot manjem sjevernom dijelu kontinenta koji se nazivao *Afrika* i imao je pretežito bjelačko stanovništvo (v. o tome EMA I: 22, s. v. *Africa*). U AR-u nije potvrđen ni oblik *mišanski* ni oblik *mišenski*.

U *Pz* nema naziva za zemlju koja se u njemačkom *Lucidaru* naziva *dúringen* (Gottschall–Steer 1994: 32), odnosno što odgovara staročeškom *Durinska* (*Durynlka* / *Durinska*). U *Žgombičevu zborniku* nalazimo pridjevski oblik **Dirinska** (*dirinska* 16v). Svi ti oblici upućuju na *Tiringiju* (Thüringen), područje u središnjoj Njemačkoj (danas savezna pokrajina).

U njemačkom *Lucidaru* ništa ne odgovara ni pridjevskim oblicima **Karmelska** (*Pz karměl'ska* 200v) i **Karmelitska** (*Žz karmelitska* 16v). Njima pak u *Fürstenberškom rukopisu* korespondira oblik *Karmelitlka* (Zíbrt 1903: 54), a u prvotisku češkoga *Lucidara* oblik *Carwaczka*. Č. Zíbrt u izdanju dvaju čeških izvora *Lucidara* tumači, odnosno upućuje taj toponim na *Chorvatsko*, dakle na Hrvatsku (usp. Zíbrt 1903: 76). Motivacija identifikacije navedenih oblika s Hrvatskom ne može se povezati ni s redom *karmelićana* (postoji od sredine XII. stolje-

ća) ni s brdom *Karmelom* po kojem je red dobio ime. U AR-u ne postoji nijedna potvrda koja bi potvrđeni pridjev *karmelski* povezala s Hrvatskom. Čini se da rješenje treba potražiti u pogrešnom "čitanju" jer je *karmel-* u češkim izvorima (kao što je *Fürstenberški rukopis*) mogao nastati na temelju pogrešnoga čitanja osnove *carniol-* (*m* za *ni*, *e* za *o*), odnosno latinskoga naziva *Carniola* za Kranjsku, a do krive identifikacije dolazi zbog blizine Kranjske i Hrvatske. Pridjev *karmelski* odnosno *karmelitski* nisu razumjeli ni naši glagoljaši koji su ih prenijeli iz čeških izvora u svoje *Lucidare* jer u niz domeću ne samo oblik **Hrvatska** (*Pz hrvat'ska* 200v), odnosno **Hrvacka** (*hrvacka* *Žz* 16v), nego nalazimo i oblik **Kranjska** (*Pz kran'ska* 200v; *Žz kran'ska* 16v), što nemaju ni njemačke ni češke inačice *Lucidara*. Treba reći da to nije najstarija potvrda pridjeva *hrvatski*, ali jest starija potvrda od navedenih u AR-u za označivanje *Hrvatske zemlje*, odnosno *Hrvatske*. Oblik *Kranjska* nije potrebno posebno objašnjavati jer je jasno na što upućuje.

Pridjevski oblici **Temarska** (*Pz tēmarska* 200v) i **Termarska** (*Žz temarska* 16v) lakše je objasniti jer korespondiraju toponimu *denemarc* u njemačkom *Lucidaru* (Gottschall–Steer 1994: 32), odnosno oblicima *Temnarſka* / *Temarska* iz čeških *Lucidara*. Svi oni upućuju na *Dansku*, premda su i češki i hrvatski oblici iskrivljeno izvedeni od *Tenemarc*.

Oblik **Stirska** (*Pz stir'ska* 200v; *Žz stir'ska* 16v) koji nalazimo u *Pz* i *Žz* odgovara češkim zapisima *Stirſka* / *Styrska* (Zibrt 1903: 54, 55). U AR-u nema potvrde pridjevskom obliku, ali potvrđen je toponim *Stirija* (lat. *Styria*) za Štajersku, pa je razborito pretpostaviti da i navedeni pridjevi iz dvaju *Lucidara* referiraju na *Štajersku*. Nije jasno na što upućuje oblik **Ulinska**, koji nalazimo u *Pz* (*ulin'ska* 200v) i *Žz* (*ulinska* 16v), a čini se da ni našim glagoljašima nije bio jasan. Naime, u *Žz* nalazi se na mjestu u nizu gdje se u *Pz* nalazi *Ugrska*, a u *Pz* *Ulinska* dolazi ispred oblika *Srbska*, gdje u *Žz* dolazi *Ugrska*. Toponim **Italija** spominje se u istom Učiteljevu odgovoru u dva hrvatska *Lucidara* (*Pz italiē* 201r; *Žz italiē* 16v), a među potvrdama navedenim u AR-u najstarije su iz XV. stoljeća. Referenciju spomenutoga oblika **Ugrska** (= 'Ugarska') nije potrebno posebno objašnjavati. Potvrde toga pridjevskoga oblika uz imenicu *zemlja* potječu također iz XV. stoljeća (prema AR-u).

S pokrajinom *Koruškom* (lat. *Carinthia*, njem. *Kärnten*, slov. *Koroška*) povežemo oblike **Korutanska** (*Pz korutan'ska* 200v) i **Korotanska** (*Žz korotanska* 16v). Javlja se i u češkom *Fürstenberškom rukopisu* (*Korymſka*, usp. Zibrt 1903: 54). U AR-u je potvrđen toponim *Karintija*.

Oblik **Kraška** (*Pz kraška* 200v; *Žz kraška* 16v) možda možemo povezati s *Krasom* (tal. *Carso*, njem. *Karst*), regijom koja obuhvaća jugozapadni dio Slovenije, sjevernu Istru i dio Italije s Trstom (tzv. *Carso triestino*).

Češki *Fürstenberški rukopis* sadrži oblik *Lampartſka*, što u hrvatskim *Lucida-*

rima odgovara oblicima **Lampartiska** (*Pz lam 'partiska* 200v) i **Lampartska** (*Žz lamparstka!* 16v). Svi se ti oblici mogu povezati s *Lombardijom*, regijom koja je u srednjem vijeku bila pod vlašću Langobarda, a danas je regija na sjeveru Italije. U istom odgovoru Učitelja još je jedna potvrda u *Žz* rečenom obliku **Lampardska** (*lampardska* 16v), kojoj u *Pz* odgovara **Lumbardija** (*lumbardiē* 201r). Dakle, ukupno četiri različita oblika, a u AR-u je potvrđeno samo *Lumbardija* od XVI. stoljeća, i to za *Lombardiju* prve su potvrde navedene iz XVII. stoljeća.

U *Žgombićevu zborniku* u nizu se javljaju oblici kojih nema u starijem *Petrisovu zborniku*: **Pečujnska**, **Bečska**, **Češka**, **Moravska** (*pečuiska, bečska, češka, moravska* 16v). Posljednja dva oblika ne treba posebno objašnjavati, a sadržava ih i češki *Fürstenberški rukopis* (zapisi *Czelka, Morawfka*; u češkom prvotisku *Lucidara* postoji samo zapis *Cžeska*, usp. *Zíbrt* 1903: 54, 55). Zanimljivi su zapisi *Bečska* i *Češka* u *Žz*. Nije sigurno na koje područje referiraju dva oblika *Pečujnska* i *Bečska*. Čini se da su ugarski i austrijski grad upotrebljeni metaforički (sinegdohički) kao osnove rečenih pridjeva za određena veća područja. Za oblik *Bečska* možemo pretpostaviti da upućuje na područje negdašnje Istočne Marke (Ostmark), ali oblik *Pečujnska*, koji danas povezujemo s mađarskim gradom *Pečuhom*, ne upućuje na čitavu Ugarsku jer se u nizu oblika nalazi oblik **Ugrska** i u *Pz* (*ugrska* 200v) i u *Žz* (*ugrska* 16v), koji je u ta dva hrvatska izvora, doduše, drukčije razmješten, kao i u dvama češkim *Lucidarima*, u kojima nalazimo oblike *Uherska / Vherska* (usp. *Zíbrt* 1903: 54, 55).

Ni oblike **Srbska** (*Pz srb'ska* 200v; *Žz srbska* 16v) i **Grčka** (*Pz grčka* 200v; *Žz grčka* 16v)¹⁶, koji upućuju na zemlje jugoistočnoga Balkana, ne treba objašnjavati jer su prepoznatljiviji. U prvotisku češkoga *Lucidara* nalazimo zapis *Syrweyska*, koji u nizu dolazi iza Ugarske kao u *Žz*. U svojem izdanju Č. *Zíbrt* taj oblik tumači: *Srbsko* (*Zíbrt* 1903: 80), dakle *Srbija*. Nejasnim ostaje posljednji oblik u nizu **Pelikarska** (*Pz pēlikar'ska* 200v), odnosno **Pelikaska** (*Žz pelikaska* 16v). Očito je riječ o iskvarenu obliku za neki balkanski toponim (možda *Beligradska* < *Beli Grad*).

Zanimljivim se čini da je u češkim i hrvatskim prijevodima izostao toponim koji bi korespondirao toponimu *friēlen lant* (= Friesland, hrv. *Frizija* ili *Friška*) u staronjemačkom *Lucidaru*, području na sjeverozapadu današnje Nizozemske. Međutim, ne samo da u hrvatskim prijevodima izostaju neki oblici iz čeških izvora (npr. *Sedmyhrafka / Sedm hradow*) za Sedmogradsku (njem. *Siebenbürgen*) ili Erdelj ili Transilvaniju nego i hrvatski glagoljaši dodaju oblike koje ne poznaju ni njemački ni češki *Lucidari* (npr. *Kraška, Pečujnska, Bečska, Pelikarska*).

¹⁶ Na istim se stranicama u *Pz* i *Žz* nalazi još po jedna potvrda pridjeva *grčki* u *Ljd.*, i to uz imenicu *zemlja*.

Njemački *Lucidarius* (*dalmatia*, Gottschall–Steer 1994: 32), obje češke inačice (*damatya*, *Dalmacia*) i oba stara hrvatska *Lucidara* sadrže toponim **Dalmacija** (*Pz dmaciě!* 201r; *Žz dalmaciě* 16v). U AR-u zabilježene su starije potvrde toga toponima. Također, jedno su stoljeće starije potvrde u AR-u za toponim **Istrija**, ali ta je potvrda znamenita (*Pz istriě* 201r; *Žz istriě* 16v) jer se često navodi kao primjer za unosenje toponima iz domaće sredine u prijevod teksta koji taj toponim nije poznao i uzima se kao svjedočanstvo "(...) da je hrvatski *Lucidar* složio čovjek iz blizine kvarnerskog zaliva (...)" (Milčetić 1902: 275). Već smo istakli potvrde toponima *Italija* i četiri oblika za današnju *Langobardiju*. Potvrđena je i **Pulja** (*Pz pula* 201r; *Žz pula* 16v), ali nije riječ o gradu *Puli*, što bi se moglo zaključiti iz ambivalentnoga glagoljskoga zapisa i Milčetićeve eksklamacije: "Njemački *lucidar* navodi rijeku *Po*, a hrvatski ima mjesto toga: *Pula!*" (Milčetić 1902: 275). Riječ je o jugoistočnoj talijanskoj pokrajini *Apuliji* (tal. *Puglia*). *Pulja* je u AR-u potvrđena od XV. stoljeća, dakle navedena potvrda ne pomiče donju granicu potvrđenosti toga toponima u nas. Ni Venecija nije izostala jer u oba izvora nalazimo potvrde **Benetci** (*Pz bēnetci* 201r) i **Benetki** (*Žz benetki* 16v). Međutim, u obje hrvatske verzije ne navode se Toskana i Umbrija. Taj je dio teksta u *Pz* i *Žz* izostavljen. Također, ne spominje se ni talijanska pokrajina koju češki *Lucidari* navode *ambryka* / *Amybrika*, što označuje Umbriju. U dvama češkim *Lucidarima* izostala je *Puļa*, odnosno adekvatan toponim za pokrajinu Apuliju. Staronjemački *Lucidarius* (Gottschall–Steer 1994: 33) ima *tufcan* (= markgrofovija *Tuscia*, odnosno Toskana), *pulle* (Apulija, tal. *Puglia*), *vmbrica* (= Umbrija), *euteria* (= antička Etrurija, danas Toskana), *lamparten* (= Lombardija), *venedie* (= Venecija). U češkom prvotisku *Lucidara* kao ime za Toskanu javlja se *Tuškanija* (zapis *Tusskania*; *Turkan* u *Fürstenberškom rukopisu*). *Tuškanija* se kao oznaka za Luzitaniju upotrebljava na drugom mjestu u *Pz*. O tome u osvrtu na ojkoni-me Pirenejskoga poluotoka.

Zemlja **Španska** u dvama hrvatskim *Lucidarima* (*Pz špan'ska* 201r; *Žz špan'ska* 17r) ne upućuje na današnju *Španjolsku*, a nije ni neka druga određena zemlja, nego područje koje danas nazivamo Pirenejskim (Iberskim) poluotokom jer je *Hispanija* naziv iz staroga vijeka za taj poluotok. U njemačkom *Lucidaru* zabilježeno je *Hifpania* (Gottschall–Steer 1994: 33), a u dvjema češkim inačicama zapisano je *Yšpanya* / *Ispania* (Zíbrt 1903: 54, 55). U hrvatskim *Lucidarima* navedene su zemlje obuhvaćene toponimom *Španska zemlja* (Hispanija). U *Petrisovu zborniku* (201r): "[V] Grčki z(e)mļi jes(t) [jedn]a vlast ka se toj z(e)mļi leže prevelikije vlasti: Teranija, Čertanija, Tuškanija, Kolacija, Vicika, Britanija, Inglia, Iberinija. Nad tu z(e)mļu ka se zove Sloncija tu jes(t) rojstvo s(veta)go Iv(a)na Krstite(e)ļa 30 dni spolu vazda jes(t) dan (...)." Isti dio teksta u *Žgombičevu zborniku* (17r): "Va toj zemļe l(e)žet velikije vlasti: Taranija, Certanija, Ruši-

kana, Kolacija, Vecira, Britanija, paki Anglija, paki Ibernija. Nad tu zemlju jaže imenujet se Slocija, tu je(st) o rojstve s(ve)toga Ivana 30 dni dan (...).”

U AR-u nema toponima **Taranija** i **Teranija** (*Pz Těraniě* 201r; *Žz Taraniě* 17r).¹⁷ Oni upućuju na staru i najveću provinciju Pirenejskoga poluotoka (*Hispania Tarraconensis*), kojoj je središte bio grad Tarragona (Terraco), područje koje danas nazivamo Katalonija. Nije posve jasno na koje područje upućuje toponim **Certanija** ili **Čertanija** (*Pz certaniě* 201r; *Žz čertaniě* 17r). S obzirom na zapis u njemačkom kritičkom izdanju (*cartago* Gottschall–Steer 1994: 33) pomišljamo na Cartagenu (*Carthago Nova*, *Cartaginense*), koja je na današnjoj španjolskoj sredoziemnoj obali osnovana 228. godine prije Krista na mjestu starijega naselja Mastije, u vrijeme kartaškoga osvajanja Hispanije. Plinije u *Zemljopisu* spominje koloniju koju naziva *Carthago Nova* (usp. Plinije 2004: 16).

Č. Zíbrt u izdanju čeških *Lucidara* zapise *Fortana / Certana* (Zíbrt 1903: 54, 55) tumači kao *Lusitanie*. Na Luzitaniju, međutim, nedvojbeno upućuje toponim **Tuškanija** odnosno **Rušikana** (*Pz tuškaniě* 201 r; *Žz rušikana* 17r), u iskvarenim oblicima prema češkim prijevodima.¹⁸ Riječ je o provinciji koja odgovara današnjemu Portugalu i španjolskoj zapadnoj pokrajini Estremadur. Navedena dva toponima nisu potvrđena u AR-u.

Kolacija (*Pz kolaciě* 201r; *Žz kolaciě* 17r)¹⁹ odgovara staroj provinciji koja je na Pirenejskom poluotoku (Hispaniji) nekoć zauzimala područje današnje sjeverozapadne španjolske pokrajine Galicije (španj. *Galécia*, u antici *Gallaecia*) i sjeverni dio modernoga Portugala. Toga leksema nema u AR-u, a ne nalazimo ni **Vicika** (*Pz vicika* 201r) i **Vecira** (*Žz vecira* 17r)²⁰ iz dvaju hrvatskih *Lucidara*. Oni se mogu objasniti kao iskvareni toponimi za staru provinciju imenom *Baetica* (*Hispania Baetica*), koja je nekoć zauzimala južni dio Pirenejskoga poluotoka, koji sada nazivamo Andaluzijom.

U navedenim češkim i hrvatskim prijevodima *Lucidara* ne nalazimo toponim koji bi korespondirao onomu koji na koncu ovoga niza imena stoji u staronjemačkom izdanju: *tuwingen*, što bi označivalo Mauretaniju u sjevernoj Africi, odnosno negdašnju rimsku provinciju koja se nazivala *Mauritania Tingitana*.

Nizu imena pridružuju se još četiri toponima. Prvi ne treba posebno objašnjavati, u oba izvora nalazimo toponim **Britanija** (*britaniě* *Žz* 17r; *Pz britaniě* 201r)²¹, potvrđen u AR-u rijetko od XVII. stoljeća. **Inglija** (*Pz ingliě* 201r) i **An-**

¹⁷ U njemačkom kritičkom izdanju *terracona* (Gottschall–Steer 1994: 33), u češkim: *Tarayna* / *Taxania* (Zíbrt 1903: 54, 55).

¹⁸ *lusitana* (Gottschall–Steer 1994: 33), *Tulŷybana / Ruskana* (Zíbrt 1903: 54, 55)

¹⁹ *galacia* (Gottschall–Steer 1994: 33), *Colatyana / Kollacia* (Zíbrt 1903: 54, 55)

²⁰ *betica* (Gottschall–Steer 1994: 33), *Retika / Getika* (Zíbrt 1903: 54, 55)

²¹ *britannia* (Gottschall–Steer 1994: 34), *Brytanya / Britania* (Zíbrt 1903: 54, 55)

glija (Žz *angliē* 17r) označuju Englesku²². Toponim *Anglija* potvrđen je u AR-u od XV. stoljeća, oblik *Inglija* u tom rječniku nije potvrđen (ima potvrda *Inglintera*, *Ingliitar*, *Inglitera*, *Ingiltera*, *Ingleska*, *Ingleska*). **Iberinija** (*Pz ibēriņiē* 201r) i **Ibernija** (*Žz iberniē* 17r) upućuju na Irsku, prema latinskom nazivu *Hibernia*²³. U imenima **Sloncija** (*Pz slonciē* 201r) i **Slocija** (*Žz slociē* 17r) ne prepoznamo Škotsku. U *Fürstenberskom rukopisu* na tom mjestu stoji *Skoczia*, a u prvotisku *Sskocia*²⁴. U AR-u nema ni natuknice *Sloncija* ni *Slocija*, ali potvrđeno je *Skocija* i *Škocija* za Škotsku. Među navedenim toponimima u staronjemačkom *Lucidaru* stoji *tanatos* (to bi bilo ime otoka u engleskoj grofoviji Kent, otok Thenet), što ne nalazimo u češkim i hrvatskim prijevodima.

U 46. odgovoru Učitelja nalazimo imena zemalja i područja u Africi. Najprije je riječ o zemlji Libiji na sjeveru Afrike, koja se u Žz imenuje **Libijata** (*Žz libiata* 17r). Ni staronjemački ni staročeški *Lucidari* ne poznaju taj oblik²⁵. Očito je riječ o pogrešci nastaloj udvajanjem sloga jer je iduća riječ u tekstu *ta*, dakle: ... *Libijata. Ta je(st) plna gad i kušcerov...* Zanimljivo je da se i u glagoljskom zapisu istoga toponima u *Pz* (201v) nalazi pisarska pogreška, ali druge vrste (piše *liba*, u prepisivanju ispušteno *i*, pa možemo rekonstruirati **Lib[ij]a**). Pisac teksta nije razumio predložak na tom mjestu jer to ime navodi kao oronim (*I v toj z(e)mlji jedna gora imenom Lib[ij]a*). Do neprepoznatljivosti iskrivljeni toponim **Luzase** (*Pz luzase* 201v; *Žz ljuzaze* 17r) korespondira toponimu *bižathe* (Gottschall–Steer 1994: 35) u staronjemačkom i *byzazie* / *Byzaže* (Zíbrt 1903: 54, 55) u staročeškim *Lucidarima*, a to je vjerojatno *Byzacium* (*Bizacena*), stara rimska provincija koja je postojala na današnjem području južnoga Tunisa. U Žz nalazimo ime **Pantapolis** (*pantapolis* 17r), zapravo Pentapolis, toponim koji upućuje na područje pet glavnih primorskih gradova Cirenaike u istočnoj Libiji. Toponim **Kavlis** (*kavlis* ' *Pz* 201v; *Žz kavlis* ' 17r) odgovarao bi u staronjemačkom *Lucidaru* toponimu *ceulīs* (= *Zeugis*, *Zeugitana*), što je nekoć označivalo područje u sjevernoj Africi, točnije sjeverni dio Tunisa. **Kartarija** (*Pz kartariē* 201v), odnosno **Kartalija** (*Žz kartaliē* 17r), upućuje na Kartagu.

S(ve)ta Cecelija (*Pz sta ceceliē* 201v; *Žz sta ceceliē* 17r) nalazi se u dvama hrvatskim *Lucidarima* na mjestu gdje u staronjemačkom *Lucidaru* stoji "getulia vnde numidia" (Gottschall–Steer 1994: 35), a u dvama staročeškim *Lucidarima* *Sfkoczillia* / *Cecilia* (Zíbrt 1903: 54, 55). Teško je reći zašto se u češkim i potom u hrvatskim prijevodima njemačkoga *Lucidara* javlja *Cecilija* ili *Cecelija* umjesto rimske provincije Numidije, teritorija u sjevernoj Africi (u današnjem sjeveroistočnom Alžiru). Toponim **Sabba** (*Pz sabba* 201v; *Žz sabba* 17v), koji sastav-

²² *engellant* (Gottschall–Steer 1994: 34), *Angliczka zemye* / *Anglia* (Zíbrt 1903: 54, 55)

²³ *hybernia* (Gottschall–Steer 1994: 34), *Berunlka*, *werina* (Zíbrt 1903: 54, 55)

²⁴ *šhocia* (Gottschall–Steer 1994: 34)

²⁵ *Libia* (Gottschall–Steer 1994: 35), *Lybia* / *Libia* (Zíbrt 1903: 54, 55)

ljač *Lucidara* povezuje s kraljicom Sabom, možemo protumačiti kao antički naziv za područje jugozapadne Arabije (koji su naseljavali Sabejci). U ovom Učiteljevu odgovoru javlja se i toponim *Mišanska zemlja*, koji upućuje na starovjekovnu *Etiopiju*, što smo već komentirali.

Što se azijskih zemalja tiče, one se navode u *Pz* i *Žz* u 43. odgovoru na pitanje Učenika o Mezopotamiji. Spominju se tu ovi toponimi: **Mesopotamija** (nizina u jugoistočnoj Aziji, između rijeka Eufrata i Tigrisa), **Arabija** (Arapski poluotok), **Suriya** (Sirija, zemlja na obali Sredozemnog mora u jugozapadnoj Aziji), **Jejupat** (Egipat), **Armenija / Arminija** (Armenija, država u južnom dijelu Zakavkazja), **Kapadokija** (kraj u antičko doba, kraljevstvo i rimska provincija u istočnoj Maloj Aziji), **Pontus** (antička država Pont u sjeveroistočnoj Maloj Aziji).

Iznenaduje podatak da u AR-u nije zabilježena nijedna potvrda toponima *Mezopotamija* (*Mezopotamija*), *Kapadokija* (*Kapadocija*) i *Pontus* (*Pont*). Toponim *Armenija* u navedenom Učiteljevu odgovoru doista upućuje na zemlju Zakavkazja, a to naglašavamo jer se u *Lucidarima* umjesto toponima *Germanija* pogrešno javlja *Armenija*. U *Pz* potvrđen je oblik *Arminija* jer je vokal u drugom slogu shvaćen kao refleks jata, što nije neobično za starije potvrde; pod natuknicom *Armenija* obrađivač Đ. Daničić navodi podatak da "u prvo se vrijeme pisalo i *e* mjesto *e*". Toponim **Jejupat** potvrđen je u dva *Lucidara* (*Pz* *ejupat* 200v; *Žz* *ejupat* 16r), u *Sienskom zborniku* također **Ejup(a)t** (*ejuptu*, *ejupta* 2x54r) i u prijepisu Gverina Tihčića **Ejip** (Ajd. *Ejip* 28b) / **Ejipt** (Ajd. *Egip* 23b, Gjd. *Egip* 23b, 51a).²⁶ U Tihčićevu prijepisu javlja se i **Babilonija** (*GT* Ljd. *Babilonigi* 49a), ime za antičku državu u južnoj Mezopotamiji. Zemlju naseljenu Partima, drevnim iranskim narodom, označuje toponim **Partija** (*Pz* *partie* 2x200r; *Žz* *partie* 2x15v), nepotvrđen u AR-u.

Jasno je na koju bi zemlju upućivao toponim **Indija**, a spominju se tri Indije. Kako svjedoči Ptolomejeva karta svijeta, postojale su dvije "istočne" Indije (treća ne predstavlja "zapadne" Indije, odnosno otoke Meksičkoga zaljeva, v. AR, s. v. 1. *Indija*): jedna je na poluotoku koji zauzima današnja Indija (između Inda i Gangesa), a druga predstavlja Indokinu, poluotok istočno od Gangesa. Međutim, tri Indije spominju se i u dvama češkim izvorima i u kritičkom izdanju staronjemačkoga *Lucidara*.²⁷

²⁶ U njemačkom *Lucidariju* nalazimo: *Mesopotamia*, *Babilonia*, *Arabia*, *Siria*, *palestina*, *egiptul*, *armenii*, *capadocia*, *frigia*, *lycaonia*, *pontul* (Gottschall–Steer 1994: 30, 31), a u češkim *Lucidarima* *mezopotanya* / *Mezopotania*, *Babilon* (samo prvotisak), *Arabia* / *Arabia*, *Syrs* / *Siria*, *pallema* / *Palistina*, *Egipth* / *Egip*, *azmenye* / *armenie*, *kapadoczia* / *Kapadocia*, *Sirtys* / *Trucia*, *pontus* / *pontus*. Prepisivačke pogreške ili pogreške u "čitanju" starih latiničkih zapisa u kojima imamo *z* za *r*, kao u primjeru *azmenye* iz češkoga *Lucidara*, a mogle su lako nastati jer su se u staroj latinici kadšto slova *z* i *r* slabo razlikovala.

²⁷ Staronjemački: *Der lane, die da heizent india, lint drú* (Gottschall–Steer 1994: 22). U *Fürstenberškom rkp.*: *Trzi gfu yndie* (...) (Zibr 1903: 50), a u češkom prvotisku nedostaje na tom

3.3. U hrvatskim *Lucidarima* nalazimo mnogo ojkonima koji označuju gradove. U Tihićevu prijepisu nalazimo potvrdu **Arimatija** za judejski grad Arimateju, odakle potječe Josip koji je, prema *Bibliji*, skinuo Isusovo tijelo s križa (usp. Lk 23,50-54). U *GT* se taj toponim javlja u Gjd. u dvije potvrde uz Osipovo, odnosno Josipovo ime (*Arymathie* 29b, *Arimathie* 33b). Taj je toponim potvrđen u izvorima AR-a od XVI. stoljeća. U istom su rječniku potvrđeni njegovi varijantni oblici: *Arimateja*, *Abaramatija* i *Abarimatija* (iskrivljeno od *ab Arimathaea*), *Aromatija* i *Aromateja*. Drevni grad na Eufratu **Babilon** spominje se u dva *Lucidara* (*Pz babilon* '200r; *Žz babilon* '16r). Potvrđeni su i egzonimi **Beč** (*Pz beč* '201r; *Žz beč* 17r), **Benetci** (*Pz bēnetci* 201r) / **Benetki** (*Žz benetki* 16v) i **Rim** (*Pz rim* '201r; *Žz rim* 16v; *Sz* Gjd. *rima* 50a, Ljd. *Rimi* 53r; *GT* Ljd. *Rimu* 22a). U AR-u su zabilježene starije potvrde za *Rim* i *Benetci*, a za *Beč* nalazimo samo mlađe potvrde (od XVI. stoljeća). Od XV. stoljeća u izvorima AR-a potvrđen je toponim **Budin** (= Budim), a javlja se u istom obliku i u *Lucidarima* (*Pz budin* '201r, *Žz budin* '17r). U *Lucidarima* se spominje još jedan grad sa sjevera Italije (Brescia): **Breža** (*brēža* *Pz* 201r) / **Breša** (*Žz breša* 17r). U tekstu *Lucidara* riječ je o pogreški jer je *Breša* navedena kao jedan od gradova na rijeci Dunavu: "Poli Dunaja takoj leži veliki grad Breša, Pasove, Beč, Budin" (*Žz* 17r). U AR-u je *Breša* potvrđena od XVII. stoljeća (oblik *Breža* nepotvrđen). Ne može se reći ni da je to slovački grad Prešov (prvi se put spominje u XIII. st.) jer tada nije mogao biti veliki grad i nije ležao na Dunavu.

Ne treba iscrpno tumačiti potvrde dobro poznatih biblijskih toponima: sirijski **Damask** (*Pz damask* '16r; *Žz damask* '200r), poznati **Jerusolim** (*Pz erusolim* '2x16r, 18v; *Žz erusolim* '202v) / **Jerosolim** (*GT yerosolim* 24a, *hierosolim* 28b, *hyerosolim* 2x50a²⁸) i dva mjesta nedaleko od Jeruzalema (u AR-u nepotvrđena) **Ebron** (*Pz ebron* 197r; *Žz ebron* 13r) / **Ebrom** (*GT* Ljd. *Ebromu* 14a, 17b; *L ebrom* 8) i **Emaus** (*GT emaus* 29b). U *Sienskom zborniku* nalaze se dva različita zapisa: **Inabron** (*inabron* '46r) i **Svebreon** (*svebreon* '48v), koja u latinsko-talijanskim izvorima upućuju na Hebron, odnosno Ebron. Toj se skupini imena mogu priključiti potvrde za prastare gradove: Niniva s lijeve obale Tigrisa zasvjedočena je oblicima **Nevjit** (*Pz, nevjit* '200r; *Žz nevjit* '16r) i **Ninive** (*Žz ninive* 16r; u *Pz* 200r pogr. **Nonive**), egipatska Teba (starogrč. *Thēbai*) oblicima **Tebej** (*Pz tebei* 200v) / **Tebaj** (*Žz tebai* 16r), a potvrđena je također opjevana maloazijska **Troja** (*Pz troē* 200v; *Žz troē* 16v).

Veoma su zanimljive ove potvrde europskih (njemačkih) gradova koji leže na Rajni ili Dunavu: **Kolona** (*Pz kolona* 200r; *Žz kolona* 17r), **Manac** (*Pz manac* 201r) / **Moguc** (*Žz moguc* 17r), **Pasom** (*Pz pasom* 201r) / **Pasove** (*Žz pasove*

mjestu jedan list, ali u daljnjem tekstu: *Wtrzeti Indij su lidee...* (Zibr 1903: 51).

²⁸ U Ivšičevoj transkripciji jedanput se javlja oblik *Jerosolim* (24a) i triput *Hjerosolim* (28b, 2x50a), s inicijalnim nefonemskim *h*.

17r). *Kolona* označuje Köln (lat. *Colonia*, odnosno *Colonia Agrippina* ili *Colonia Agrippinensis*), a u AR-u ne nalazimo potvrdu za taj oblik toponima (od XVI. st. potvrđen je oblik *Kolonija*; u dvama staročeškim *Lucidarima*: *Koffyn* i *Kolin*, usp. Zíbrt 1903: 54, 55). *Manac* i *Moguc* označuju *Mainz* na Rajni (lat. *Mogontiacum*). Oblik *Moguc* nastao je fonološkom prilagodbom češkoga egzonima *Mohuč* ($h > g$), u dvama staročeškim *Lucidarima* zapisano je *Mohucz* i *Mohucz* (usp. Zíbrt 1093: 54, 55). Treći je grad *Passau* (češ. *Pasawa*), koji se u staročeškom prvotisku *Lucidara* javlja u obliku *pasow* (usp. Zíbrt 1903: 55).

U *Lucidarima* su zabilježena i imena gradova koja je teško ili vrlo teško točno identificirati. U afričkoj provinciji *Bizaceni* ili *Byzaciumu* (na području današnjega Tunisa) nalaze se dva grada koja *Lucidari* navode: **Adromes** (*Pz adromēs* '201v; *Žz adromes* '17r) i **Luzmun** (*Pz luzmun* '201v) / **Bizammum** (*Žz bizam* 'mum' '17r), u AR-u nepotvrđena u tim oblicima. Prvi, *Adromes*, vjerojatno je *Hadrumentum* (danas *Soussa*), a drugi je teško identificirati. U kritičkom izdanju staronjemačkoga *Lucidara* nalazimo: *Adromeus* i *Bizantium* (Gottschall–Steer 1994: 35), a u staročeškim (*Odromes*, *brancyum* / *Adremos*, *Bizankus*, usp. Zíbrt 1903: 54, 55). Oblici drugoga toponima navode na pomisao kako je riječ o antičkom *Bizanciju* (*Byzantiumu*) s obale *Bospora*, ali riječ je o sjevernoj Africi. U Plinijevu *Zemljopisu* spominje se *Byzacium* i gradovi toga područja: "Zatim dolazi drugo područje prave Afrike. *Libyphoenices* (*Libiofeničani*) se zovu oni koji naseljavaju *Byzacium*. To je naziv za područje od 250 milja u opsegu koje je izvanredno plodno, budući da zemlja ratarima daje stostruki prihod. Tu su slobodni gradovi *Leptis*, *Hadrumentum*, *Ruspina*, *Thapsus*, zatim *Thenae*, *Aves Macomades*, *Tacape*, *Sabrata* koja graniči s manjom *Sirtom*" (usp. Plinius 2004: 94).

Teško je reći na koji grad upućuje **Gravija** (*Pz graviē* 201v) / **Iravija** (*Žz iraviē* 17r). Naziv iz *Žz* nastao je pogrešnom interpretacijom latiničnoga ili glagoljičnoga predloška prilikom prijevoda ili prepisivanja (latinično *g* moglo je biti shvaćeno kao *i* ili su zamijenjeni glagoljički grafemi *g* i *i*, koji imaju po dva oka). U njemačkom *Lucidaru* nalazimo *garama* (Gottschall–Steer 1994: 35), u češkim *grawys* / *Grania*, a u Zíbrtovu popratnom indeksu upućuje se na ime *Gama*. U Plinijevu *Zemljopisu* spominje se grad *Garama* u dijelu u kojemu opisuje *Cirenaiku* (Plinius 2004: 96–97).

Grad **Persida** (*Pz pērsida* 200r; *Žz persida* 15v) navodi se u dvama hrvatskim *Lucidarima* kao grad u Partiji, kao i u njemačkom (*perſida*, usp. Gottschall–Steer 1994: 29) i češkim (*parſida* / *parsidia*, usp. Zíbrt 1903: 52, 53), što bi vjerojatno upućivalo na *Perzopolis*.

Zapis **Sraspinsk** (*Žz sraspinsk* 17r), koji nalazimo samo u *Žz* (u *Pz* na tom mjestu formulacija "i inih mnogo gradov"), pokazuje da prevoditelj i prepisi-

vač nisu razumjeli taj dio teksta, nego su pogrešno interpretirali grafiju latiničnoga predloška. Najbolje se to može uočiti ako usporedimo zapise u češkim *Lucidarima*: *Ffranſpurk* i *ffranfford* (Zíbrt 1903: 54, 55). Riječ je o njemačkom gradu Frankfurtu. Očito je posrednik teksta zamijenio slova *f* i *l*. Posrednik teksta u *Pz*, s obzirom na citiranu formulaciju, izbjegava navođenje toponima jer ga ne razumije.

Među svim navedenim imenima gradova treba navesti i **Zadar**, koji se spominje u sekundarnom zapisu Gverina Tihica (29a).

3.4. Među toponimima izdvajaju se imena otoka kao posebna skupina. Nema problema s identifikacijom otoka **Sardinija** (*Pz sardiniē* 202r; *Žz sardiniē* 17v; *K sardinia* 1v), **Sicilija** (*Žz siciliē* 19r) / **Sici[li]ja** (*Pz siciē* ! 203r), a ni oblik **Čip(a)r** (*Pz čipr* '201v, izostaje u *Žz*²⁹) ne razlikuje se mnogo od današnjega naziva za taj veliki otok Sredozemlja. Teže je odrediti koji otok označuju oblici **Ašanuješ** (*Pz ašanueš* '201v) / **Ašanujes** (*Žz ašanues* 17v) / **Oneš** (*K oneš* 1r). S obzirom na imena koja se nalaze na tom mjestu u staronjemačkom i staročeškim *Lucidarima*, riječ je grčkom otoku Samosu u Egejskom moru (usp. *zamor* / *Samos*, Zíbrt 1903: 56, 57; usp. *famos*, Gottschall–Steer 1994: 37), a u svim se navedenim *Lucidarima* spominje kao otok s kojega je Sibila, proročica u hramu boga Apolona. Spominju se još dva otoka iz Egejskoga mora: **Param** (*Pz param* 201v; *Žz param* '17v; *K param* 1r) i **Delon** (*Pz delon* '201v; *Žz delon* '17v). Riječ je o otocima Parosu i Delosu iz otočke skupine Ciklada. Oblik *Param* nalazimo i u staročeškim i staronjemačkom *Lucidaru* (usp. *paramz* / *param* u Zíbrt 1903: 56, 57; usp. i *param* Gottschall–Steer 1994: 37). Za otok Delos nalazimo u staročeškom prvotisku *dolkus* (Zíbrt 1903: 57), a u staronjemačkom *delos* (Gottschall–Steer 1994: 36). U *Lucidarima* ispušteni su *Kreta* i *Kolkos* (posljednjega nema ni u staročeškim). Teško je točno prepoznati koje su otoke nedaleko od *Indija* nazivali stari pisci **Kriša** (*Pz kriša* 198v, *Žz kriša* 14v) i **Gliris** (*Pz gliris* 198v) / **Grilis** (*Žz grilis* 14v). Ako usporedimo imena koja se nalaze u češkim inačicama i njemačkom kritičkom izdanju, nazire se moguće tumačenje tih imena (*thysa*, *Klygris*, usp. Zíbrt 1903: 50; *crifa*, *argere*, usp. Gottschall–Steer 1994: 21). Oba otoka mogu se povezati s grčkim riječima *khrysós* (= 'zlató') i *árgyros* (= 'srebro'), na što upućuje i kontekst u staročeškim inačicama i staronjemačkom tekstu, gdje se ta imena spominju kao otoci koji obiluju zlatom i srebrom.³⁰ Međutim, u *Pz* i *Žz* izostaje srebro, npr. u *Pz*: "Ovoj zemlji jesta 2 o[to]jka: Kriša i Gliris i v teju jest mnogo zlata, je[s]ta prik vsego leta zelena i to jest va vsakom našem leti ine dve

²⁹ I. Milčetić u bilješci u kojoj objašnjava kako je izostalo ime toga otoka u *Žz*, netočno navodi da je u *Pz* zapisano *cipri*.

³⁰ U Plinijevu *Zemljopisu*: "Izvan ušća Inda su Chryse i Argyre koji su jedan i drugi bogati rudama, kako ja vjerujem. Ne bih mogao lako povjerovati, kako neki pisci tvrde, da tu kopaju samo zlato i srebro" (Plinius 2004: 145).

lete i poli toga jesu zlate gore..." (Pz 198v).³¹

Postoje još tri prijeporna imena iz *Lucidara*, a navode se kao imena otoka. Jedno od njih je **Epes** (Pz *epēs* 202v; *Žz epes* 16v), ali to nije otok kao što eksplicitno navode dva hrvatska *Lucidara*, nego maloazijski grad Efez (*Ephesus*). Ni u staronjemačkom ni u staročeškom to se ime ne tumači kao ime otoka uz koje svi navedeni *Lucidari*, njemački (*Effelus*), češki (*Effelie* / *Effesus*) i hrvatski, vežu ime Ivana Evangelista, kao mjesto u kojem je umro. Očito je hrvatski prevoditelj pogrešno protumačio češki predložak. Slično je i s imenima **Ibanus** (Pz *ibanus* 202r) / **Ebanus** (*Žz ebanus* 18r), ali već je u češkom izvoru moglo doći do nesporazuma, kao što pokazuju staročeške inačice. Naime, u staronjemačkom *Lucidaru* piše: "Da bi ift ein infula, da inne ift ein holz, daž heizet ebenul" (Gottschall–Steer 1994: 38). U staronjemačkom riječ je o *ebanovini*, ali u češkom *Fürstenberškom rukopisu* oblik *ebanus* uzima se za ime bajoslovnoga otoka u Atlanskom oceanu (usp. Zíbrt 1903: 56, 75). Tako se u dvama oblicima prenosi i u *Lucidare* kao ime otoka. I na koncu, oblike **Tipartita** / **Tepratita** (Pz *tipartita* 202r; *Žz tipartita* 18r; *K tepratita* 2r) teško bismo objasnili bez usporedbe s njemačkim i češkim izvorima. U *Fürstenberškom rukopisu* nalazimo oblik *tyfidita* (Zíbrt 1903: 56), a u staronjemačkom *Perdita*, što se može povezati s latinskim glagolom *perdere* (= 'izgubiti; uništiti'). Jamačno je češki posredni tekst utjecao na neprepoznatljiv oblik imena u dvama hrvatskim *Lucidarima*. Vjerojatno je i to bajoslovni otok.

3.5. Imena nebeskih tijela također se nalaze u srednjovjekovnom *Lucidaru*. Osim brojnih potvrda za hrvatske nazive **Zemlja**, **Mesec/Misec** i **Slnce/Sunce** u *Lucidarima* imenuje se pet planeta, u staronjemačkom (*faturnul*, *venul*, *martem*, *mercuriul*, *iupiter*, usp. 47, 48), staročeškim (*Saturnus*, *Venus* / *wenus*, *Mars*, *mercurius*, *Juno* / *Jupiter*, usp. Zíbrt 1903: 60, 61), a u hrvatskim **Satornus/Šaturn**, **Venuš**, **Marš**, **Jupiter**, **Čovis** (*Žz satornus*, *venuš*’, *marš*, *jupiter* 19v, *čovis*’, Ljd. *šaturne*, *venuš*’ 20r), odnosno **Satarnus/Šaturn**, **Venus/Venueš**, **Mars**, **Jupiter**, **Čovis** (Pz *satarnus*’ / Ljd. *šaturne*, *venus*’, *mars*’³², *jupitěr*’, *čovis*’ 204r, *věnuēš* 204v). I u *Košćičićevim odlomcima* postoji jedna potvrda **Venuš** (*K venuš* 2v). U najmlađem, latiničnom odlomku nalazimo: **Saturnus**, **Varnus**, **Maris**, **Jupiter**, **Ivista** [!] (*L saturnus*, *varnus*, *mariis*, *gupiter*, *ivista* 12).

Osim toga, javlja se nekoliko potvrda dvama imenima za *Veneru*: **Dannica** (*Žz dannica* 5x19v; Pz *dan'nica*, *dannica* 5x204r) / **Danica** (*L danica* 4x12) i **Zvernica** / **Zvěrnica** / **Zvěrnice** / **Zvirnica** (Pz *Zvěrnica* 2x204; *Žz zvernica*, *zvernice* 19v; *L zvirnica* 2x12), što odgovara u staronjemačkom *morgensterne* i *abent lterne* (usp. Gottschall–Steer 1994: 48), odnosno u staročeškim *denycze* / *denicze* i *zwierzedlnycze* / *zwierzeczie* (Zíbrt 1904: 60, 61). U imenu *Zvernica* (= Večer-

³¹ Navodim dio teksta iz *Pz* prema mojoj, dosad neobjavljenoj, transkripciji.

³² U rkp. prvotno *marěč*’, a potom je netko prekrizio *ěč*’ i ponad prekrizenoga dopisao *s*.

njica) jasno se raspoznaje češki utjecaj. Od svih navedenih imena planeta jedino je potrebno dodatno pojasniti ime *Čovis* koje susrećemo u hrvatskim *Lucidarima*, a ne odgovara planetu Merкуру, koji se u njima ne spominje. U njemačkom i češkim izvorima ne spominje se nijedan drugi planet, a ime *Čovis* lako bi se mogao protumačiti kao nerazumijevanje predloška i pogrešno čitanje – jer je prijenosnik teksta u hrvatski jezik genitiv *Jovis* mogao razumjeti kao ime za još jednu novu zvijezdu i zapisati *Čovis*! Na tom mjestu u njemačkom i češkim izvorima spominje se *Jupiter*.

3.6. Već smo spominjali neke imenovane bajoslovne predjele, a tomu se mogu priključiti i nazivi za dijelove pakla: **Črvi [Se]mrtni** (*Pz črvi [se]mrt'ni* 165r) / **Črvi Semrtni** (*Žz črvi semrtni* 12v), **Neveselje** (*Pz nevěsele* 165r; *Žz neveselie* 12v), **Pakleni Ogañ** (*Pz paklěni ogan'* 165r; *Žz pakleni ogan'* 12r), **Tamnost** (*Pz tam'nost'* 165r; *Žz tamnost'* 12v), **Tuga Zla** (*Pz tuga zla* 165r) / **Tuga Zalaja** (*Žz tuga zalaě* 12r), **Zemļa Zabvena** (*Pz zemla zabvēna* 165r) / **Zemļa Zabvenija** (*Žz zemla zabveniě* 12r). Većinom je riječ o kalkovima prema latinskom jeziku, što se jasno može uočiti i u tekstu *Lucidara* jer se kadšto paralelno navode i latinski nazivi. Premda su nazivi za vodene površine, o kojima detaljno pišemo u idućem odsječku, prethodno navedenom imenovanju mogu se pridružiti ovi nazivi: **Jezero og[ñeno]** (*Pz ezěro og[neno]* 165r) / **Jezero ogañoje** (*Žz ezero oganoe* 12r), **Jezero semrtno** (*Pz ezěro semrtno* 165r) / **Jezero semrtnoje** (*Žz ezero semrtnoe* 12r) / **Jezero pakleno ogneno** (*L gezero pakleno ogneno* 6), **Reka mrzla** (*Žz reka mrzla* 12v) / **[R]ěka mrzla** (*Pz [r]ěka mrzla* 165v).

4. HIDRONIMI

4.1. *Imena mora i jezera*. U hrvatskim *Lucidarima* spominje se **Črvļeno more** (*Pz črvļěno morě* 200v; *črvleno more* 14v) / **More črvļenoje** (*Žz more črvlenoe* 16r) / **Črv[le]no more** (*Žz črv[le]no more* 21v). U Belostenčevu *Gazophylaciumu* (s. v. *Morje*) pod natuknicom *morje* (*Il. cherleno*) nalazimo tumačenje: "sinus Arabicus, erythraeum mare", što bi odgovaralo današnjem Crvenom moru. Budući da u *Pz* i *Žz* piše da se Ind ulijeva u Črvļeno (Črvļenoje) more, tim imenom nije obuhvaćeno samo današnje Crveno more, koje kao dio Indijskoga oceana razdvaja Afriku i Aziju, nego i Arapsko more, možda i Indijski ocean, kao što je protumačeno u Zibrtovu izdanju čeških *Lucidara* (s. v. *moře*, Zibrť 1903: 78). Taj je dio svijeta na Ptolomejevoj karti netočno prikazan.

U *Lucidarima* se javljaju i drugi opisni pridjevi uz imenicu more, ali nije sigurno možemo li ih smatrati hidronimima. Atlanski ocean vjerojatno označuju sveze riječi **čudnovato more** (*Pz čudnovatoga mora* [Gjd.] 201r; *Žz čudnovatoga mora* 17r) / **gusto more** (*Pz gustoga mora* [Gjd.] 201v, *gusto morě* 202r,

Žz gustago mora [Gjd.] 17r; *K gusto more* 1v) / **gustoje more** (*Žz gustoe more* 18r), **stakleno more** (*Pz staklěno*³³ *morě* 201v) / **vstekloje more** (*Žz vstekloe more* 17v). Budući da u 44. Učiteljevu odgovoru u *Pz* i *Žz* piše da "Španska zemlja" ide do mora "čudnovatega" ili "čudnovatoga", može se pretpostaviti da je riječ o Atlanskom oceanu.³⁴ O navedenim pridjevima davno je pisao I. Milčetić: "Nemačko das wallende Meer = wzteklé Moře = встеклое море, a lépké Moře = rycroe море. U češkom jeziku je lepky = klebrig, zäh, schleimig, a wzteklý = wüthend, rasend, toll, pa eto naš glagolaš nije upotrebio tu riječ u hrvatskom kajkavskom obliku *stekli* (stekel), već u češkom *vstekli!* Petrisov glagoljaš nije opet razumio, što znači встеклое море pa je odatle načinio *stekleno* more! Belostenec ima *stekel* (rabidus), Pleteršnik *stekel*, ali i: vzteklost (die Wuth) – 'vztekli' za cijelo ne bijaše običajno našem glagolašu čakavcu. Što znači: do *slepýho* Moře, k *slepjmu* Mořj, ne znamo; tu zagonetku može riješiti samo kritičko izdanje nemačkog lucidara. U č. jeziku je *slep* = slijep" (Milčetić 1902: 286). U njemačkom *Lucidaru*, kako pokazuje novo kritičko izdanje, na mjestu gdje se u *Pz* i *Žz* spominje "gusto more" (47. Učiteljev odgovor), stoji *lebirmer* (tj. *lebermer*), što je protumačeno: "sagenhaftes geronnenes Meer" (Gottschall–Steer 1994: 254), a na drugom se mjestu javlja *wendelmer*, što je protumačeno: "das rings um die Erde gehende Weltmeer, lat. oceanus" (Gottschall–Steer 1994: 325).

U Tihićevu prijepisu *Lucidara* nalazi se **Tibersko more** (*GT* Ljd. *moru Tiberschom* 30a), što označuje Genezaretsko jezero u sjevernom Izraelu kroz koje protječe Jordan, poznato i pod nazivima Galilejsko ili Tiberijsko more, a spominje se i u *Bibliji* kao Tiberijadsko more (usp. Iv 6,1; Iv 20,31; Iv 21,1).

4.2. *Imena rijeka*. Ne treba posebno tumačiti što označuju imena **Dunaj** (= Dunav, *Pz dunai* 200v, 201r; *Žz dunai* 16v, *dunaě* [Gjd.] 17r), **Eprat** / **Eprata** (= Eufkrat, *Žz eprata*, *eprat* 2x14r) / **Jepratis** (*Pz jepratis* 198r) / **Eprates** (*L eprates* 11), **Indus** (= Ind, *Pz ind[us]*, *indus* ' 198v; *indus* ', *indus* 14v)³⁵, **Jardan** (= Jordan, *Pz ěrdan* ' 200r, *ěrdana* [Gjd.] 201v; *ěrdan* ' 16r, *ěrdana* 17v), **Rejna** / **Rajna** (= Rajna, *Pz rěina* 201r, *Ajd. reinu* 2x201r; *Žz rěina*, Gjd. *reini* 17r), **Tigra** (= Tigris, *Žz tigra* 2x14r) / **Tigras** (*Pz tigras* 198r) / **Tiger** (*L tigegegr* [!] 11). Tri imena koja se navode kao imena rijeka moramo dodatno objasniti. Među njima je **Elkaš** (*Pz elkaš* ' 198r) / **Eklaš** (*Žz eklaš* ' 14r), ali to nije rijeka, kako je shvatio autor hrvatskoga protografa *Pz* i *Žz* ispustivši iz prijevoda rijeku Nil, nego gora Atlas. Atlas se u njemačkom i češkom izdanju verzija *Lucidara* spominje kao gora iz koje izvire Nil, premda ni to nije točno jer Nil nastaje, kao što je poznato, spajanjem Bijeloga i Modroga Nila u Sudanu. **Jion** (*Žz jion* 2x14r; *Pz jion* 198r; *L*

³³ I. Milčetić navodi da se u *Pz* nalazi *stekleno more*, usp. Milčetić 1902: 286.

³⁴ U Zibrtovim dvama staročeškim *Lucidarima* umjesto oblika *čudnovatega* / *čudnovatoga* nalazimo *wftekleho* / *diwokeho*.

³⁵ Ne navodimo potvrde oblika *Indus* (*Pz* 201v i *Žz* 17r) jer se ne odnose na rijeku.

gion 11) je Ganges u Indiji, **Pison** (*Žz pison* ' 14r) / **Pisem** (*L pisem* 11) je Fison, rijeka koja teče iz raja. Jion, Pison/Pisem, Tigra i Eprata navode se kao četiri rijeke koje teku iz raja.

5. ORONIMI

5. Ne treba objašnjavati toponim **Etna** (*Pz et'na* 201v; *Žz et'na* 17v; *K etna* 1r), vulkan na Siciliji koji se u *Pz* i *Žz* naziva gorom. Međutim, nejasni su toponimi **Cicilija** / **Asicilija** (*Pz ciciliē* 201v; *asicilia* 17v) i **Gorgon** / **Gorgan** (*Pz gorgon* ' 201v; *gorgan* 17v), koji se spominju kao gore, a javljaju se na mjestu gdje se u njemačkom kritičkom izdanju spominju Scila i Haribda (Gottschall–Steer 1994: 37). U češkom prvotisku *Lucidara* navode se *Ascilla* i *Garganus* kao gore (Zíbrt 1903: 57), dakle u hrvatskim *Lucidarima* pogrešna identifikacija potječe iz češkoga *Lucidara* koji je bio predložak za prvotni hrvatski prijevod. U Zíbrtovu izdanju ime *Garganus* protumačeno je kao gorje u Apuliji (Gargano). **Jeon** (*Pz jeon* ' 200v) / **Eon** (*Žz eon* ' 16r) u češkom prvotisku *Lucidara* odgovara zapisu *Geon*, ali na tom mjestu u kritičkom izdanju njemačkoga *Lucidara* nalazimo *caucalus* (= Kavkaz), što se može prihvatiti s obzirom na kontekst, odnosno prema opisu dijela svijeta. U hrvatskim *Lucidarima* javlja se ime *Kaspijus* (*Pz kaspilus* 198v; *Žz kaspilus* 14v), što se u njima uzima kao gora, a tako je i u njemačkom (*Caspiuf*, usp. Gottschall–Steer 1994: 21) i u češkom *Fürstenberškom rukopisu* (*kalyus* [!]). U toj češkoj i u hrvatskim inačicama ne spominje se Kaspijsko jezero, kao što je to u njemačkom izdanju (Gottschall–Steer 1994: 21). Stoga, može se uzeti da *Kaspijus* označuje također Kavkaz. U *Lucidarima* javlja se još i gora **Karpazus** (*Pz karpazus* 198r) / **Karbazus** (*Žz karbazus*³⁶ 14r) kroz koju teče Jion (Ganges), što onda ne bi zapravo označivalo Kavkaz, nego Himalaju. Sjeverni planinski masiv koji sa sjevera zatvara indijski poluotok sprečavao je da se taj dio svijeta bolje geografski prouči. Oblici **Kar[int]olus** (*Pz karin...olus* 198v) i **Karintalus** (*karintaljus* *Žz* 14v) također bi trebali upućivati na Kavkaz, odnosno ono što se smatralo Kavkazom (Ind ne izvire na Kavkazu). To potvrđuju zapisi što se na tom mjestu u tekstu javljaju u njemačkom izdanju (*kā-cafus*, usp. Gottschall–Steer 1994: 20) i staročeškom *Fürstenberškom rukopisu* (*kaukazus*, usp. Zíbrt 1903: 50). Plinije u *Zemljopisu* drži da se Kavkaz proteže gotovo preko čitava Irana (usp. Plinius 2004: 142).

U dvama hrvatskim *Lucidarima* kao zemlja se spominje *Armenija* (*Žz armeniē* 16r) / *Arminija* (*Pz arminiē* 200v), ali se kao gora imenuje **Normerija** (*Žz normeriē* 14r) / **Nemerija** (*Pz neneriē* 198r). Obrnuto je u objavljenim češkim *Lucidarima*, kao zemlja se imenuje *Nermenya* / *Nermeria* (usp. Zíbrt 1903: 48, 49), a kao "dwie hoře" *azmenye*³⁷ / *Armenie* (Zíbrt 1903: 52, 53), što bi moglo odgo-

³⁶ Prvotno *karbasus* ispravljeno je u *karbazus*.

³⁷ Za grafiju v. bilj. 26.

varati Armenskom gorju (gdje izvire Tigris), možda i Araratu, ugaslom vulkanu i području istočne Turske na granici s Armenijom, koji se sastoji od dva vulkanska čunja. U njemačkom izdanju *Lucidara* na oba se mjesta određenja gora / zemlja podudaraju s češkim objavljenim inačicama, i to *armenia* (nema *Normerije* / *Nemerije*; usp. Gottschall–Steer 1994: 19, 31).

U *Pz* i *Žz* kao izvorište rijeka Eufrata i Tigrisa spominje se gora **Parkatra** (*Pz parkatra* 198r; *Žz parkatra* 14r), a taj bi toponim mogao odgovarati Taurusu (ili Torosu), planinskom lancu u južnoj Turskoj.

Pisac *Pz* pogrešno zapisuje **Lib[ij]a** (*Pz liba* 201v) i taj toponim tumači kao goru. U *Žz* (*libiata* 17r) taj se toponim tumači kao zemlja. Drugo je gora **Libanus** (*libanus* *Žz* 16v; *libanus* *Pz* 200r): to je gorje Libanon u istoimenom Libanonu, državi na sredozemnoj obali zapadne Azije. Nije teško identificirati biblijske toponime: **Maslinska gora** (*GT* Ljd. *gori Maslinschoy* 73b), gorski lanac koji se proteže sjeveroistočno i jugoistočno od Jeruzalema; **Gali(lej(s)ka gora** (*GT* Ljd. *gori galieychoj* 30a) ili **Taborska gora** (*GT* Ljd. *gori Taborschoy* 25a, Ljd. *gori taborschoy* 30a) kao nazivi za goru Tabor u Galileji. U *Sz* (55v) spominje se u izrazu "na vrse **Tobor'skom**" (usp. Nazor 2001: 107). I **Sinaj** (*Žz sinai* 18r; *Pz sinai* 202r; *K sinai* 2r) poznat je biblijski toponim, planina na Sinajskom poluotoku. Drugo ime za Sinajsku goru, Horeb, također se spominje u *Lucidarima*, i to u oblicima **Oreb** (*Pz oreb* '200r) / **Kareb** (*Žz kareb* '16r).

I na koncu, spominje se **Olinfos** (*Žz olinfos* 16v), grčki oblik (u tekstu u *Žz* piše da je to latinski oblik!) za Olimp, goru u Grčkoj, i dovodi se u vezu s Učkom u Istri. U *Pz* spominje se na tom mjestu samo **Učka** (*Pz učka* 201r; *Žz učka* 16v). Ime te istarske planine ne nalazimo ni u njemačkom izdanju ni u češkim inačicama, stoga je to primjer kako je srednjovjekovni hrvatski prevoditelj u tekst *Lucidara* umetnuo lokalni toponim.

6. ZAKLJUČAK

Na temelju raščlambe toponomastičke građe u hrvatskim inačicama *Lucidara* može se reći da slaba kritika u prenošenju teksta iz jedne kulturne sredine u drugu, iz jednoga jezika u drugi, nije posljedica samo nedovoljnoga obrazovanja srednjovjekovnoga pisara nego i značajka srednjovjekovnoga odnosa prema tekstu. Poučni tekstovi kao što je *Lucidar* nisu samo proizvod srednjovjekovne slike svijeta nego i podloga na kojoj se ta slika posredovala srednjovjekovnom čovjeku, a predjeli opisani u *Lucidarima* dostupni su mu bili samo maštom. Primjeri iz hrvatskih *Lucidara* pokazuju kako su strani toponimi prihvaćeni i prilagođeni hrvatskom (čakavskom) jezičnom sustavu. Neke se adaptacije ne mogu objasniti jezičnim zakonima nego samo prevoditeljevom/prepisivačevom voljom, nerazumijevanjem predloška, pogreškama u prepisivanju, iskrivljenim tumačenjem predloška (usp. npr. zemlja *Karmelska* i *Čovis*, *Eklaš*). Kadšto su pogreške u in-

terpretaciji zapravo nekritički preneseni podaci iz čeških inačica. Važno je istaknuti da hrvatski kao i češki prevoditelji i prepisivači unose nova imena domaćih toponima (npr. *Učka*, *Hrvatska*). Posebna vrijednost iznesene građe vidi se ako navedene toponime usporedimo s korpusom u AR-u, u kojemu većina navedenih toponima nije potvrđena ili im *Lucidari* pomiču granicu potvrđenosti.

LITERATURA

- AR 1880–1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, JAZU, Zagreb.
- BELOSTENEC, IVAN 1740. *Gazophylacium...* Zagreb [pretisak "Stari grad" 1998].
- DADIĆ, ŽARKO 1991. Prirodoznanstvene koncepcije u hrvatskom Lucidaru i u glagoljskim tekstovima, *Egzaktne znanosti hrvatskoga srednjovjekovlja*, Globus, Zagreb, str. 140–144.
- DELIMO, ŽAN 1989. *Civilizacija renesanse*, preveo Zoran Stojanović, Biblioteka Anthropos, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad.
- EMA I 2000. *Encyclopedia of the Middle Ages*, sv. I, edited by Andre Vauchez in conjunction with Barrie Dobson and Michael Lapidge, Paris – Cambridge – Rome.
- FRANGEŠ, IVO 1987. *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana.
- GOTTSCHALL DAGMAR, STEER, GEORG (hrsg.) 1994. *Der deutsche "Lucidarius"*, Band I: *Kritischer Text nach den Handschriften*, Texte und Textgeschichte 35, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- HERCIGONJA, EDUARD 1975. *Srednjovjekovna književnost*, Povijest hrvatske književnosti, knj. 2, Biblioteka Povijesti, Sveučilišna naklada Liber, Liber – Mladost, Zagreb.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1949. Prijevod 'Lucidara' Honorija Augustodunensisa u prijepisu Gverina Tihica iz godine 1533., *Starine Jugoslavenske akademije*, 42, Zagreb, 105–259.
- LE GOFF, JACQUES 1998. *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, prevela Gordana V. Popović, pogovor Igor Fisković, Golden marketing, Zagreb.
- MILČETIĆ, IVAN 1897. Über den kroatischen und böhmischen Lucidarius, *Archiv für slavische Philologie*, XIX, Berlin, str. 561.
- MILČETIĆ, IVAN 1902. Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika: III. Hrvatski lucidar, *Starine*, XXX, Zagreb, str. 257–334.
- OHL 1996. *Opći hrvatski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
- NAZOR, ANICA 1995. Primjeri arhaičnih i rijetkih riječi u dosad nepoznatom glagoljskom tekstu Lucidara, *Filologija*, knj. 24–25, Zagreb, str. 285–289.
- NAZOR, ANICA 2001. Prijevod 'Lucidara' Honorija Augustodunensisa u glagolj-

- skom prijepisu, *Godišnik na Sofijskija universitet "Sv. Kliment Ohridski"*, Cent'ar za slavjano-vizantijski proučvanija "Ivan Dujčev", tom 89 (8) za 1997, Sofija, str. 85–112.
- P[ETROVI]Ć, IV[ANKA] 1993. Čeperić, Juraj, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3, Zagreb, str. 46.
- PLINIUS SECUNDUS, CAIUS 2004. *Zemljopis staroga svijeta (Naturalis historia: III, IV, V. i VI. knjiga)*, preveo i bilješkama popratio Uroš Pasini, Biblioteka Mediterana 34, Književni krug, Split.
- PSHK 1 1969. *Hrvatska književnost srednjega vijeka, Od XII. do XVI. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, 1, Zora – Matica hrvatska, Zagreb, str. 345–353.
- SCHORBACH, KARL 1894. *Studien über das deutsche Volksbuch Lucidarius und seine Bearbeitungen in fremden Sprachen*, Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker, knj. LXXIV, Straßburg.
- STROHAL, RUDOLF 1935. Jedan hrvatski književni spomenik iz god. 1533., *Obzor*, god. 76, br. 104, Zagreb, str. 2.
- ZÍBRT, ČENEK 1903. *Staročeský Lucidář, Text rukopisu Fürstenberského a prvotisku z r. 1498*, Sbirka pramenů ku povznesení literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku, skupina I, řada II, čís. 5, Česká akademie, Praha.

Toponyms in Croatian "Lucidarius"

Summary

The paper indicates, classifies and analyzes toponyms from famous Croatian translations of *Lucidarius*. Illuminating prose like *Lucidarius* is not only a product of the medieval world picture, but also the means used to mediate that picture to the medieval man. He could access the landscapes described in *Lucidarius* solely by means of imagination. The onomastic and textological analysis has mostly been devoted to the identification of "dark" toponyms, the recognition of their relatedness to the originals and the differences between different sources. Toponym records in Croatian sources of this medieval prose are compared to records in two Czech variants (published by Č. Zíbrt), and to the state in a recent critical edition of the German *Lucidarius* (Gottschall–Steer). The considered corpus is especially valuable if the afore-mentioned toponyms are compared to the corpus in the *Academy's Dictionary*, where most of the latter toponyms were not attested or their attestation borderlines are expanded by *Lucidarius*.

Ključne riječi: Lucidar, toponimi, hrvatski srednji vijek, poučna proza

Key words: *Lucidarius*, toponyms, Croatian Middle Ages, illuminating prose